

“Прадзецца нігачка твая...”

(вобраз Кастуся Каліноўскага ў беларускай паэзіі)

У кожнага народа ёсць героі, якія складаюць аснову чалавечай гісторыі. Адным з іх з’яўляецца Кастусь Каліноўскі – кіраўнік паўстання 1863 года, чалавек высакародны, моцны духам, смелы і адважны. Ён быў сапраўдным патрыётам, які заклікаў да барацьбы за незалежнасць Айчыны. Мы ніколі яго не забудзем, бо такія, як ён, – нашы карані, нашы вытокі. У іх наша сучаснасць і будучыня.

Каліноўскі – адзін з любімых нацыянальных герояў беларускага народа. Шырока вядомы ён таксама ў Літве і Польшчы. Яго імем названы вуліцы ў Астраўцы, Ашмянах, Баранавічах, Беластоку, Вільнюсе, Ганцавічах, Гродне, Лідзе, Магілёве, Мінску і ў іншых месцах. У галы Вялікай Айчыннай вайны грамілі ворага партызанская брыгада і атрады імя Каліноўскага на Беларусі, у Літве і Польшчы. У яго гонар пастаўлены помнік у Свіслачы, устаноўлены мемарыяльныя дошкі ў Вільнюсе (на будынку, дзе ён быў зняволены, і на месцы пакарання смерцю), у Мінску (на будынку кінатэатра “Вільнюс”), у вёсках Мастаўляны (Польшча) і Свіслач (на будынку бальніцы, дзе знаходзілася вучылішча, у якім ён вучыўся). Жыццё і барацьба Кастуся Каліноўскага адлюстраваны ў экспазіцыях Дзяржаўнага музея Беларусі, Гродзенскага гісторыка-археалагічнага музея, Свіслацкага гісторыка-краязнаўчага музея. Прынята рашэнне аб будаўніцтве помніка Кастусю Каліноўскаму ў Гродне і адкрыцці музея ў Якушоўцы.

У мастацкай літаратуры герою паўстання прысвечаны шматлікія творы. Гэта паэмы Максіма Танка “Каліноўскі”, Аркадзя Куляшова “Хамуціус”, Міхася Машары “Смерць Кастуся Каліноўскага”, балада Пятруся Броўкі “Кастусь Каліноўскі”. Разнастайныя паэтычныя і пражайныя творы, прысвечаныя Кастусю Каліноўскаму, напісалі У. Караткевіч, А. Дудар, М. Лужанін, В. Вітка, А. Якімовіч, А. Лойка, А. Мальдзіс, Я. Сіпакоў, Г. Бураўкін, А. Разанаў, Р. Баравікова, Н. Мацяш і іншыя.

Сярод сучасных твораў, прысвечаных Кастусю Каліноўскаму, адным з самых значных з’яўляецца драматычная паэма Аркадзя Куляшова “Хамуціус”, датаваная 1975 годам. Паэт у сваім творы стварыў шматгранны вобраз правадыра беларускага народа, акрамя гэтага паэма мае іншыя аспекты асэнсавання: тут і праблема нацыянальнага абуджэння беларускага народа, і філасофскі роздум аб зямлі і яе вызваленні, і напружанасць інтымнага свету. Кастусь жыве паўстаннем, рыхтуе яго і вельмі перажывае за няўдачы. Паўстанне – адзіная страсць героя, мэта ўсіх яго пачуццяў і думак, апраўданне і сэнс яго быцця. Каліноўскі думае, што нават загінулым сніцца

паўстанне: “Нябожчыкам не трэба даравання/ Былых грахоў. Калі ім сніцца сон/ то сніцца ім не тытул, а паўстанне/ Наступнае. Яго набатны звон” [6, с. 422].

Кастусь разважае пра праблему зямлі глыбока і маштабна, ён дальнабачны, а яго погляды рэвалюцыйныя і разам з тым гуманныя. Ён дбае пра народ і пра сялян, хто “арэ і сее” зямлю. У паэме Каліноўскі паказаны як выдатная асоба. Ён валодае моцным характарам, у ім жыве няўтольная прага пазнання, ён без страху глядзіць праўдзе ў вочы, востра адчувае сваю адказнасць перад гісторыяй. “Яго ідэйная канцэпцыя поўнаасцю сучасная, яна шукае ў жыцці дыялектычную прычыннасць і аб’ектыўную заканамернасць і ў той жа час вырастае на падмурку меркавання, што гісторыя не можа развівацца толькі як паступовы працэс ці як вынік дзеяння “сляпога лёсу” [12, с. 120].

Рыгор Бярозкін лічыць, што “самая важная псіхалагічная рыса Каліноўскага: ён можа “адбыцца” як чалавек, як асоба, стаць самім сабою толькі ў справе, скіраванай на шчасце ўсіх. І ў справе не проста цяжкай – смерцельна небяспечнай, можа, і безнадзейнай для яго самага” [2, с. 184].

Каліноўскі паказаны ў паэме ў трывалых абставінах. Ён прадбачыць свой лёс і разумее, чым заплаціць за народную свабоду. Але рашучасць яго не пакідае, не знікае і жаданне здабыць зямлю і праўду для простых людзей. “За братэрства я гатовы на той памост, дзе кат сячэ галовы...” [6, с. 460], – гаворыць ён. Мы добра бачым, што гэта не проста прыгожыя словы, а сапраўдная сутнасць яго характару.

Вобраз Каліноўскага набывае ў паэме духоўную і грамадзянскую веліч, паколькі раскрываецца ў шматгранных дачыненнях з паплечнікамі і сябрамі, са сваёй каханай Марысяй, з селянінам Арцёмам Ямантам, а таксама ў напружаным супрацьборстве са сваімі праціўнікамі. Каханне Каліноўскага параднілася з рэвалюцыяй, набыло маральны і патрыятычны змест, зблізілася з барацьбой за праўду і справядлівасць.

Маналогі і рэплікі Кастуса Каліноўскага ў паэме вызначаюцца ўзнёсласцю, гушчынёй эмоцый і высокай ступенню прачуласці. У яго словах чуецца гарачая споведзь, бачыцца самае галоўнае. Прадмовы, споведзі, спрэчкі, адказы Каліноўскага маюць танальнасць узрушанай размовы, высвечваюць усе падзеі і перыпетыі твора вялікай праўдай барацьбы за народную свабоду.

З артыкула ГЛ. Лапцевай даведваемся, што “аўтары большасці даследаванняў пра “Хамуціус” , адзначаючы яго класічнае гучанне, падкрэсліваюць пэўную арыентаванасць твора на вярышні сусветнай літаратуры і, перш за ўсё, шэдэўры Шэкспіра і Гётэ” [7, с.65]. Так, у паэме

А. Куляшова лёгка знайсці нават шэкспіраўскія матывы: вяршынь самаахвярнасці дасягае ўзаемнае пачуццё Каліноўскага і Марысі, Юрась Старжыцкі прыходзіць памерці на магілу сваёй каханай (прыгадаем Рамэа ў склепе Капулеці). “Свет – наш Мантэкі, час – наш Капулеці” [6, с. 524], – усклікае куляшоўская гераіня, зразумеўшы, што ў часы Рамэа і Джульеты яшчэ магчыма было бегчы з Вероны, але зараз няма дзе схаватца, таму што ўвесь свет і наш час – іх Мантэкі і Капулеці. У падтэксце твора вельмі яксрава акрэслена нябачная грань, за якой сумная аповесць пра юных закаханых заканчваецца і пачынае набіраць моц трагедыя іншай велічы з невырашальным гамлетаўскім пытаннем.

На думку даследчыцы Н. Коласавай, “вобраз Хамуціуса ў паэме суцэльны і гарманічны. Ён рамантык, чалавек, які сваёй справай выбраў барацьбу за правы і свабоду народа. Нават каханне не здольна павярнуць яго шлях у іншы бок” [5, с. 16]. А малое паэт Хамуціуса не толькі добрым чалавекам, але і прадбачлівым палітыкам. Ён адзін з тых адзінак, якія разумеюць усю складанасць сітуацыі. З дапамогай сноў, якія часам наведваюць Каліноўскага, аўтар выяўляе яшчэ незнаёмыя рысы героя, а паэма набывае дадатковае рамантычнае гучанне.

Як адзначае В. Каваленка, “паэма Аркадзя Куляшова “Хамуціус” напісана пра “безумства храбрых”, страшна апетае і ўслаўленае Максімам Горкім. У гамлетаўскім пытанні “быць ці не быць” герой паэмы пастанавіў: “быць” барацьбе з цемрай жорстка і цаной паражэння і смерці” [3, с. 251].

Яшчэ адным значным творам беларускай паэзіі, прысвечаным Кастусю Каліноўскаму, з’яўляецца апошняя давераснёўская паэма Максіма Танка “Каліноўскі”, датаваная 1938 годам. Упершыню мы бачым Кастуса на старонках паэмы, калі ён, задумены, крочыць па вуліцах Пецярбурга, і нават не бачым, а толькі чуем яго размову з самім сабой, яго ўнутраны маналог. Апісанне падзей даведзена да арышту Каліноўскага. Першы і апошні раздзелы выходзяць за храналагічныя рамкі паўстання і звязаны з астатнімі раздзеламі толькі асобай галоўнага персанажа. Такім чынам, твор можна разглядаць і з боку індывідуальнага героя, і як фрагменты яго біяграфіі. Кампазіцыйным зместам паэмы з’яўляецца народная гераічная песня “Калісь Кастусём Каліноўскім яго звалі ў Мастаўлянах”. Яна сцвярджае народнасць героя, з’яўляючыся народным рэхам тых ідэй, якія сеяў у масах Каліноўскі: “Калісь Кастусём Каліноўскім яго звалі ў Мастаўлянах / У Гарадзеншчыне клікалі Світкай сяляне / З-пад сіняга Бугу па горны Уральскі стром / Цар ахрысціў яго – Бунтаўшчыком...” [11, с. 332]. Найбольш ярка і ўсебакова раскрываецца вобраз Каліноўскага ў раздзеле “Дзецюкі”. Тут мы бачым змагара як публіцыста, як аўтара рэвалюцыйных адозваў да сялян.

Пераканаць народ, а потым хоць памерці – вось апошняе жаданне самога Каліноўскага, мужа аўтара лістоў з-пад шыбеніцы. Барацьба за масы была рашаючым фактарам усёй яго дзейнасці, у ёй было найбольш героікі і найбольш трагізму. Танк гэта адчуваў, таму і імкнуўся паказаць Каліноўскага публіцыстам-агітатарам, а не воінам ці арганізатарам. Рэвалюцыйная агітацыя ў час паўстання была важным аспектам работы.

Падбор эпізодаў у творы зроблены так, каб паказаць Каліноўскага найперш палітычным дзеячам, ідэйным правадыром сялянскага руху, публіцыстам і канспіратарам. “Асноўным сродкам раскрыцця вобраза з’яўляецца ўнутраны дыялог. Даючы волю фантазіі, Каліноўскі-студэнт гутарыць з сялянамі Беларусі, Украіны, Расіі, у думках без слоў ён размышляе то з сябрам, якога вядуць на смерць, то з ядла спрачаецца з панамі-зdraднікамі. Хаця ўнутраныя маналогі маюць ідэалагічны змест, праз іх выступае і псіхалогія Каліноўскага, яго магутная тэмпераментная натура” [4, с. 207].

Паэма сведчыла аб пашырэнні ідэйных і тэматычных даляглядаў паэзіі Максіма Танка. Яна дала рашучы адпор буржуазным нацыяналістам, якія на працягу многіх гадоў скажалі аблічча вялікага сына беларускага народа, і ў гэтым перш за ўсё агромністае значэнне паэмы.

Разам з паэмай Максіма Танка, паэма Міхася Машары “Смерць Кастуся Каліноўскага” (1934) з’яўляецца найбольш значным здабыткам з усяго, што было прысвечана Каліноўскаму ў 1920-1930 гады. У паэме паказаны апошнія дні з жыцця Кастуся Каліноўскага, змагаючага за праўду і свабоду. Паўстанец шчыра верыць ў тое, што нават пасля яго смерці народ не загіне і будзе адстойваць сваю годнасць. Для Каліноўскага смерць не з’яўляецца пакутай, ён з адвагай прымае яе. Галоўнае для змагаючага – воля: “Бывайце вы, сябры паўстання / з-пад знаку белага арла! / Мы разышліся на скрыжаванні, / бо мэта розная вяла. / О смерць! / Я ўжо гатовы... / І не бунтую – не крычу. / Знімай жа, кат, мае аковы, / памерці вольным я хачу...” [8, с. 438].

Машара стварыў Каліноўскага, якога чакала грамадства. У творы паэта пераплятаецца мастацкі вымысел з рэальнымі фактамі, адбываецца рамантызацыя вобраза. Можна нават сказаць пра тое, што аўтар свядома не выкарыстоўвае тыя факты біяграфіі Кастуся Каліноўскага, якія маглі б разбурыць у свядомасці грамадства існуючы архетып правадыра паўстання.

На думку крытыкаў, Машару, а не Танку, удалося вымаляваць больш праўдзівы вобраз “караля Літвы”. “Каліноўскі Машары – не сфінкс беларускай гісторыі і літаратуры, як часта было дагэтуль. У паэме М. Машары Каліноўскі, хоць стылізаваны, нават ідэалізаваны, як кожная

гістарычная постаць, але перастае раз назаўсёды быць той гіпсавай маскай, каторай ён уяўляўся дагэтуль” [9, с. 132].

Нельга не звярнуць увагу на творы малой паэзіі, прысвечаныя Каліноўскаму. Адным з такіх з’яўляецца балада Пятруся Броўкі “Кастусь Каліноўскі”. Гэты твор – своеасаблівы мастацкі шэдэўр, цікавы па задуме і сродках яе выражэння. Імя выдатнага кіраўніка сялянскага паўстання 1863 года шырока вядома на Беларусі і глыбока ўвайшло ў памяць народа, асоба Каліноўскага стала легендарнай. Слава героя, яго бясстрашнасць і мужнасць набылі зусім новую значнасць у гады Вялікай Айчыннай вайны. Запаветы Каліноўскага зрабіліся грознай зброяй супраціўлення і бязлітаснага знішчэння акупантаў на беларускай зямлі. Герой балады – канкрэтны чалавек з канкрэтнай біяграфіяй. Гэта калгасны трактарыст Каліна. У творы паказана як знешняе, так і ўнутранае падабенства Каліны і Каліноўскага. Каліна – нястомны барацьбіт за свабоду свайго народа, мужчы і валявы камандзір баявога атрада партызан, што паўсюдна нішчыць фашыстаў: “На гэта мы скажам / Сябрам па-сяброўску – / Ён сэрцам вялікім/ Кастусь Каліноўскі...” [1, с. 41].

Вобраз Каліноўскага заўсёды жыве ў душах беларускага народа, што і падкрэслівае Пятрусь Броўка. Ён жыве з намі і ў гадзіны радасці, і ў гадзіны няшчасця. Можна нават сказаць пра тое, што легендарны вобраз выдатнага паўстанца рэальна і дзейсна спрыяў партызанскаму руху ў гады Вялікай Айчыннай вайны, дадаваў мужнасці, заклікаў на гераічныя подзвігі ў імя Бацькаўшчыны.

Яшчэ два значныя творы, прысвечаныя Каліноўскаму, належаць праму Янкі Сіпакова. Гэта балада “Шыбеніца” і верш “Пятля Кастуся Каліноўскага”. Верш “Пятля Кастуся Каліноўскага” – гэта асэнсаванне аўтарам гуманістычнага аспекту дзейнасці выдатнага дзеяча. У творы паэт вельмі ўдала выкарыстоўвае прыём персаніфікацыі, падае пятлю ў выглядзе жывой істоты. У творы “Шыбеніца” аўтар адлюстроўвае гуманістычныя памкненні народнага заступніка Кастуся Каліноўскага ў адносінах да свайго народа, Радзімы. З першых радкоў балады паўстае велічная, мужная і гордая фігура Каліноўскага: “Як вецер над плошчай прагуў кірмашовай, / Аж снег ад дыхання, здаецца, растаў. / Спакойна прыйшоў пад нядрэмнай аховай / І горда сам-насам з пятлёю ён стаў...” [10, с. 155]. Кастусь Каліноўскі пратэстуе ў гэтым творы супраць рабскага становішча, нацыянальнага прыніжэння свайго народа.

Нацыянальны герой, чалавек легенды, мужны і самаахвярны Рыцар рэвалюцыйна-паўстанчай барацьбы, нацыянальнага вызвалення свайго народа, Кастусь Каліноўскі заўсёды будзе крыніцай невычэрпнай духоўнасці

і праніклівага асэнсавання ў нашай літаратуры. Хочацца шчыра верыць у тое, што наш народ ніколі не адрачэцца ад героя і змагара, будзе ўзнаўляць і шанаваць яго імя.

Літаратура

1. Броўка, П. І маладосць і сталасць / П. Броўка. – Мінск : Маст. літ., 1980.
2. Бярозкін, Р.С. Постаці / Р.С. Бярозкін. – Мінск : Беларусь, 1971.
3. Каваленка, В. Жывое аблічча дзён / В. Каваленка. – Мінск : Маст. літ., 1979.
3. Калеснік, У.А. Паэзія змагання (Максім Танк і заходнебеларуская літаратура) / У.А. Калеснік. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1959.
4. Колосова, Н. Друг России / Н. Колосова. – Огонёк – 1976. – № 4. – С. 13–17.
5. Куляшоў, А. Паміж наступным і былым: Вершы, паэмы / А. Куляшоў. – Мінск : Маст. літ., 1995.
6. Лапцева, Г.Л. Аб ролі рэмінісцэнцый у паэме Аркадзя Куляшова “Хамуціўс” / Г.Л. Лапцева // Веснік БДУ. – 1987. – № 1. – С. 65–72.
7. Машара, М.А. Мая азёрная краіна, прадмова Н. Гілевіч / М. Машара. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1962.
8. Паўстанне 1863 года і яго гістарычнае значэнне. – Брэст : Лаўроў, 2004.
9. Сіпакоў, Я. Вершы, баллады, прытчы / Я. Сіпакоў. – Мінск : Маст. літ., 2010.
10. Танк, М. Збор твораў : у 6 т. / М. Танк. – Т.1: Вершы, паэмы 1930–1945. – Мінск, 1978.
11. Харошка, Г.П. “Хамуціўс” Аркадзя Куляшова – вяршыннае дасягненне драматычнага эпасу / Г.П. Харошка // Учыёныя запісы УО “ВГТУ ім. П.М. Машэрава”. – Т. 5. – Витебск, 2006. – С. 117–125.